

TARİHE TANIKLIK EDEN ROMAN: DRİNA'DA SON GÜN

Mustafa AYDEMİR¹

Özet

Türk romanının değişmez mekânı olan İstanbul'dan sonra, Milli Mücadele ve akabinde Cumhuriyetle birlikte başlayan değişim, Anadolu'yu da edebiyatımızın mekânı haline getirir. Ancak bununla yetinmeyen bazı yazarlar, yurt dışındaki Türklerin yaşadığı mekânları ve olayları da eserlerine taşırlar. Bu özellikteki yazarlardan biri de Faik Baysal'dır.

Bu çalışmanın amacı, *Drina'da Son Gün* adlı romanda, Baysal'ın İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yugoslavya Türklerinin yaşadığı insanlık dramını ele alış tarzını tespit etmektir. Ayrıca tarihî gerçeklere bağlı kalarak yazılan bu romandan hareketle, barışın sağlanması hususunda neler yapmak gerektiğini sonraki nesillere aktarmaktır. İnsanın insana yaptığı korkunç işkenceyi ayrıntılı bir şekilde ele alan romanın tarihsel arka plânını irdelemek ve romanda savunulan insanî duygular üzerinde durmak da çalışmanın bir diğer amacıdır.

Drina'da Son Gün, sadece Baysal'ın yazarlığı açısından değil, Türk Edebiyatı için de şahıs kadrosu, olayların geçtiği mekânlar, dayandığı tarihsel gerçeklik ve roman boyunca değişik vesilelerle dile getirilen çözüm önerileri bakımından oldukça sıra dışı ve ilginç bir romandır. Yugoslavya göçmeni Rıza Selmanoviç'in (Yenerer) yaşamış olduğu bazı olaylara dayanan romanda, eski Yugoslavya Türklerinin İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşadığı sıkıntılar, giriştikleri varolma mücadelesi ve sonunda Türkiye'ye göç etmeleri anlatılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızda; İkinci Dünya Savaşı Yugoslavya'sında yaşanan insanlık dramına, savaşın mekâna nasıl yansıdığına, romanın tarihî gerçekliğine ve romanda ileri sürülen çözüm önerilerine sırasıyla değinilmiştir. Sonuç kısmında ise, çalışmamızın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Savaş, savaşın nedenleri ve barış içinde birlikte yaşama şartları tespit edildikten sonra, Baysal'ın savaşa bakışı ile ilgili ulaşılan bilgiler ve çıkan sonuçlar, kendi değerlendirmelerimizle birleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Faik Baysal, *Drina'da Son Gün*, İkinci Dünya Savaşı, Yugoslavya Türkleri

¹ Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, maydemir758@hotmail.com

A NOVEL BEARING WITNESS TO HISTORY: DRINA'DA SON GÜN

Abstract

The change which has begun with War of Independence and soon after Proclamation of the Republic has made Anatolia as a venue of our literary Works subsequent to İstanbul, which is invariable for Turkish Fiction. However, some novelists who hadn't been contented with this carried the places abroad where Turks were living into their works. Faik Baysal is the one who has the same speciality.

The aim of this study is to identify Baysal's treatment" of Yugoslavian Turks' humanitarian plight during the World War II in his novel *Drina'da Son Gün*. Considering the fact that the novel was based on historical facts, another aim of this study is to tell next generations what to do about peace settlement. To probe historical back ground of the novel, which deals with terrible torture of humans in detail and to emphasize on humanistic emotions which are supported in the novel are the other objectives.

Drina'da Son Gün is an extra-ordinary and interesting novel not only with regards to Baysal's authorship but also its characters, places, historical reality and solution proposals mentioned in different occasions throughout the novel. The problems experienced by former Yugoslavian Turks during the World War II, their struggle for existence and at last their immigrate to Turkey are mentioned in the novel, based on some events which Yugoslavian immigrant Reza Selmanoviç (Yenerer) lived,

In this context, the humanitarian plight during the Second World War in Yugoslavia, how the war is reflected on the place, the novel's historical reality and solution proposals brought for ward in the novel are mentioned respectively in the study. In the conclusion part, a general evaluation has been carried out. After detecting war, reasons of the war and circumstances for living together in peace, information and outcomes related to Baysal's perspective on war and our own evaluations have been associated.

KeyWords: Faik Baysal, *Drina'da Son Gün*, World War II, Yugoslavian Turks.

Giriş

Drina'da Son Gün'de² İkinci Dünya Savaşı yıllarında Balkanlar'da yaşanan insanlık dramına dikkat çekilir. Romanda, Almanların ve Sırpaların baskılarına dayanamayıp eski Yugoslavya'dan anayurtları Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Türk ailelerinin başından

² 1972'de yazılan bu roman, Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiştir. Romanın birinci basımı, 1972'de Can Yay.; ikinci basımı, 1974(?)'te Nebioğlu Yay.; üçüncü basımı, 2006'da Can Yay.; dördüncü basımı 2007'de tekrar Can Yayınları tarafından yapılır. İncelememizde romanın 3. basımı (2006) kullanılmıştır.

geçenler anlatılır. Bu roman, eski Yugoslavya’da bir dönem meydana gelen olayları aydınlatma yolunda önemli bir adımdır. Yüzyıllardır beraber yaşayan Sırların, Türklerin³ ve Hırvatların birbirlerine nasıl düşman edildikleri ve birbirlerini nasıl hunharca öldürmek istedikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınır (Uyguner, 1972: 11).

Romandaki olayların gerçek yaşamla sıkı bir ilişkisi vardır. Yugoslavya’daki iki milyona yakın Türk’ün İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşadıkları, tarihî gerçeklere uygun olarak anlatılır. Savaş yıllarında Alman işgali altında bulunan Yugoslavya’daki başsız durum, bazı çetelerin Türklere karşı giriştikleri kıyım, Türklerin örgütlenmesi ve mücadeleye başlaması romanı oluşturan vaka halkalarıdır.

Baysal, Pertevniyal Lisesi’nde öğretmenlik yaptığı sırada roman kahramanı Rıza Selmanoviç’in oğlu ve aynı zamanda kendi öğrencisi Kazım Yenerer’den bu hikâyeyi dinleyerek romanlaştırır. Romanın başında yer alan açıklamada da anlatılanların gerçekliğine şöyle dikkat çekilir: “*Bu roman gerçekten yaşanmış olan olayların bir yansımasıdır; kahramanlarından bir kısmı aramızda yaşamaktadır. Bir kısmı da Tanrı’nın rahmet ve mağfiretine kavuşmuştur. Adlar değiştirilmemiştir.*”

Drina’da Son Gün romanı *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edildiği sırada (6–8 Aralık 1971), aynı gazetede Selman Paşa’nın torunlarından Rıza Selmanoviç’le (Yenerer) yapılan bir röportaj yayımlanır. Romanın kahramanı, olayın canlı tanığı olarak bilgiler verdiği için, Baysal’ın bu eserine belgesel roman demek mümkündür. 1958’de anavatana dönmüş olan 76 yaşındaki Selmanoviç, verdiği röportajda yaşananlar hakkında şu bilgileri verir:

“*İkinci Dünya Savaşı sıralarıydı. Sırlar, Yugoslavya topraklarında yaşayan Türklere karşı şiddet hareketlerine girişmişler, kısa sürede iki milyona yakın Türk’ü insanlık dışı işkencelerle öldürüvermişlerdi. ‘Çetnikler’ denilen Sırp çetelerini Mihailoviç yönetiyordu. Bastıkları Türk köylerini tümüyle yakıyor, bir tek canlı bırakmıyorlardı. Türklerin kadın erkek, genç ihtiyar giriştikleri karşı mukavemetler ise büyük güçler karşısında eriyip gidiyordu.*” (Ünlü; Özcan, 2003: 402).

Yıllarca köşesinde sessiz kalan canlı tarih Selmanoviç, 1942’de Nevesni adliyesinde memur olarak çalıştığını, ailesinin ise Taslıca’da oturduğunu belirttikten sonra, günlerce Sırp çetelerine karşı nasıl direndiklerini şöyle anlatır: “*Ancak o sıralarda Sırlar Türklere karşı katliama başlamışlar bu nedenle çeteler kurmuşlardı. Nevesni ise Türklerin yoğun olduğu bir şehirdi. Her an bir Çetnik baskını olabilirdi. Tahminler boşa çıkmamış, Mihailoviç’in yönettiği Çetnik grubu bir gece yarısı şehri kuşatmıştı. 28 gün korkulu saatler geçirdik. Hem çalışıyor, hem*

³ Burada Türklerle kastedilenler, Türk Boşnak ve Müslümanlardır.

örgütleniyorduk. Mustafa Yugo adlı bir Türk tam 28 gün Çetnikleri oyalamayı başardı ve sonunda baskından beklediklerini bulamadan döndüler.” (Ünlü; Özcan, 2003: 402).

Bu baskından sonra Selmanoviç, savaşın çirkin ve acımasız yüzünü ve Taslıca’ya ailesini görmeye giderken şahit olduklarını detaylıca anlatır. Haliyle Selmanoviç’in yürek burkan mücadelesi çerçevesinde Yugoslavya Türklerinin 1942’de yaşadığı acımasız savaş, romana taşınmış olur.

Baysal, romanını, gerçeklerin ortaya çıkması için yazdığını, bunun için de yazarın ille de oraya gitmesine ve olaylara tanık olmasına gerek olmadığını özellikle belirtir: *“Ben bu romanı insanlık canavarı olduklarına inandığım Mihailoviç ve acımasız Çetniklerini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermek, bunların ortadan kaldırılması gerektiğini anlatmak için yazdım. Bosna-Hersek ve Kosova, Batı’nın karınca adımlarıyla üstüne gitmek zorunda kaldığı utanç verici bu olaylar daha birçok Drina’da Son Gün’leri yazdıracakmış gibi görünüyor.”* (Andaç, 2001: 198).

General Mihailoviç ve Çetniklerin Yugoslavya’da yaptıkları işkence ve zulümleri anlatmak amacıyla yazılan bu romanda yazar, savaşa ve savaşı anlatmaya karşıdır. Fakat insanın insana yaptığı korkunç işkenceyi anlatmak için bu romanı kaleme almak zorunda kaldığını ise şöyle ifade eder: *“Ben her zaman savaşın hep karşısında oldum. (...) Kitabın sonuna eklenen röportajda da belirtildiği gibi bu korkunç savaşın içinde bulunan gerçek insanlardan yola çıktım. Onlar bizim insanlarımızdı, ben yansız davranmaya özen gösterdim. Tito’nun eliyle cezasını bulan General Mihailoviç ve Çetniklerin yaptıkları canavarlığı anlatmakta zaman zaman zorlandığım bile oldu.”* (Andaç, 2001: 197).

Baysal, bu romanıyla yurt dışındaki olaylara eğilmiş bulunuyor. Aslında bu romanın yazılmasında çocukluk günlerinde anlatılan Sırp zulmü ile ilgili anıların da etkisi olduğu söylenilebilir. Baysal’ın Balkanlardan göç edip gelen bir ailenin çocuğu olduğu düşünülürse, böyle bir etkinin var olduğunu söylemek mümkündür.

Roman, mekân noktasında yazara zengin ayrıntılar sunar. Yukarıda bahsettiğimiz gibi savaşın canlı tanığı Selmanoviç’in anlattıkları, yazarın zihninde derin izler bırakmıştır. Romanda yazarın Drina ve çevresine özel bir ilgisi olduğu açıkça görülür. Bundan dolayı yazımızda yazarın Yugoslavya’daki insan kıyımına ve çözüm önerisine bakışı çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda romanın öne çıkan ayrıntıları; İkinci Dünya Savaşı Yugoslavya’sında yaşanan insanlık dramı, savaşın mekâna nasıl yansıdığı, romanın tarihî gerçekliği ve ileri sürülen çözüm önerileri olmak üzere dört başlıkta toplanmıştır.

1. İkinci Dünya Savaşı Yugoslavya’sında Yaşanan İnsanlık Dramı

Roman, eşmerkez iki daire içindeki olaylar etrafında şekillenir. Küçük dairedeki olaylar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında eski ve köklü bir Türk ailesi olan Selmanoviçler'in çiftliğinde ve konağında; büyük dairede ise aynı tarihlerde çiftliğin dolaylarında ve ötelinde, ülkenin genelinde Sırp, Hırvat ve Türkler arasındaki iç savaş şeklinde gelişir.

Rıza Selmanoviç'in kişiliği ve ailesi çevresinde sunulan romanda, Mihailoviç, Neniç, Goril İpan gibi çetecilerin başkanlığında kurulan Çetniklerin, Tito'nun başkanlığında örgütlenen partizanların, bunların yanında Almanlarla İtalyanların tutum ve davranışları verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar, Yugoslavya'yı işgal etmiş, Naziler halka türlü türlü işkenceler yapmaya başlamışlardır. Alman askerlerinin halkı taşıyan otobüsleri durdurup yolculara çeşitli eziyetler yaptığı, haksız yere adam öldürdüğü romanın hemen başında şöyle yer almaktadır:

“Sonra biri adamı ensesinden tuttu, öteki de pantolon kemerinden sımsıkı yakaladı, zavallıyı kalabalığın arasından bir kedi gibi sürükleyerek çıplak ayak otobüsten aşağı yuvarladılar.

Hiç kimse adamcağızdan ne istenildiğini anlayamamıştı. Kimse de bir şey sormaya cesaret edememişti. Çünkü insanların susmaya mahkûm edildikleri, yalnız silahların konuştuğu bir gündü.” (s.13).

Alman komutan ile Treska müftüsü Hafız Bedroviç arasında geçen konuşmada da Almanların herhangi bir ayırım yapmadan Yugoslavya'daki bütün insanlara işkence ettiği ve onları yargılamadan haksız yere öldürdüğü anlaşılmaktadır. Almanların bütün bunları “kanun ve hukuk” için yaptığını söyleyen komutana müftü şu cevabı verir:

“Kanunlar ve hukuk, yüzyıllardan beri insanlık bunların savaşını veriyor. Yalnız bazıları hâlâ tarihten ders almak istemiyor görünüyorlar. Siz ne dersiniz deyiniz, gerçek zaferi birgün insanlık kazanacaktır.” (s. 173).

Almanların yaptıkları sadece Türklerle sınırlı kalmaz. Neniç'in sevgilisi olduğu ve ona yardım ettiği gerekçesiyle tutuklanan Sırp kadın Magda Mitza da sorgulanmadan Almanlar tarafından öldürülür. Bu durum Azamoviç'in gözlemleriyle şöyle aktarılır:

“Kendisi gibi onun da hiçbir suçu olmadığını biliyordu. Ama suçsuzluk yirminci yüzyıl Yugoslavya'sında bir insanın kendini hayvanca işkencelerden kurtarabilmesi için yeterli değildi. Haklı olmak için güçlü olmak gerekti. Suçluluk ya da suçsuzluk önemli olmayan şeylerdi. Şimdiki dünyamızda hak, kaba kuvvet çağındaki gibi yalnız vurmasını bilenlerindi. Oysa Mitza'nın hakkı var; ama yumruğu yoktu.” (s. 181).

Almanların yanı sıra Sırp Çetnikleri de halka zulüm ve işkence yapmaktan geri kalmazlar. Özellikle Türklere karşı acımasız davranan Çetniklerin yaptıkları işkenceler romanda şöyle izah edilir: “Çünkü Çetnikler bütün işlerini otomatik silahla görüyorlardı, yürekleri de taş gibi katıydı. Baskını yapıyorlar, arkalarında yalnız mezarlıklar bırakıyorlardı. Canının bağışlanması için bir yalvaran olursa kafasına ilk kurşunu yiyen o oluyordu. Karşı koymaya kalkışacak olursa bu suçunu cezasız bırakmıyorlar, en ilkel ve korkunç işkenceleri gülererek uyguluyorlar, tırnak söküp ya da çok keskin bir bıçağın sipsivri ucuyla kurbanlarının sırt derisini yüzüyorlardı.” (s.39).

General Mihailoviç’in Alman saldırısından sonra Hersek’te komuta ettiği sahil muhafaza kıtasının başına geçip Bosna dağlarının Ravna Gora bölgesinde Çetnik örgütünü kurması, romanda önemli bir işleve sahiptir. Çetnikler, Müslümanları özellikle Türkleri öldürmeye yönelmiş Sırp çeteleridir. Yugoslavya’nın bağımsızlığı için dövüştüğünü iddia eden Sırp Çetnikleri, Türklere saldırmakta ve akla hayale gelmedik eziyetler yapmaktadırlar:

“Söylediğine göre Osmaniç, iki saat kadar önce tarlasından dönerken, Çetniklerin saldırısına uğramıştı. Yugoslavya’nın bağımsızlığı için dövüştüklerini söyleyen haydutlar parasını, saatini, ceketini, ayağından ayakkabılarını bile almışlar, yetmiyormuş gibi de onu bayıltuncaya kadar dipçikle dövmüşlerdi. Beynine tam bir kurşun sıkıp işini bitirecekleri sırada orada geçmekte olan Alman askerleri hepsini makineli tüfeklerle taramışlardı. Bir tanesi bile kurtulmamıştı, ama Osmaniç’in de kırılmadık kemiği kalmamıştı.” (s.121).

Romanın ilerleyen bölümlerinde Çetnikler, artık toplu katliamlara girişmiş, Türklerin yaşadığı köyleri ve kasabaları harabeye çevirmeye başlamışlardır. Bir Türk kasabası olan Nevesni de bundan nasibini alır: “Çetnikler, yemyeşil Nevesni’yi tırpanla biçer gibi biçmişlerdi. Korkunç baskın gece yarısından sonra olmuştu, ortada Nevesni ilçesi diye bir şey kalmamıştı.” (s.229).

Çetnikler sadece halka değil, din adamlarına da baskı yaparlar. Sırp Goril İpan, Müftü Bedroviç’i kaçırap ona işkence ettikten sonra, kutsal inançlarına hakaret eder: “İpan’ın ayı pençesine benzeyen eli birden müftünün suratında patladı.

— Nasıl? Beğendin mi Muhammed’in aklını şimdi. Buna nedense hiç kimse gülmemişti. Müftü tokadın etkisiyle bir iki sallandı, sonra hiçbir şey olmamış gibi dengesini bularak ayakta dimdik durdu.

İpan sinirlenmişti. Cebinden bir makas çıkardı, müftünün sakalının bir yanını yeniden başlayan gülüşler arasında koyun kırpar gibi çabuk çabuk kırptı.” (s. 346).

Goril İpan, Müftü Bedroviç’e “Hindi Dansı” adını verdiği işkenceyi uygular: Kocaman tepsi ateş gibi kızmıştı. Dört Çetnik müftüyü zorla tepsinin üstüne çıkardı, sonra

silahlarının namlularını üzerine çevirdiler. İpan birden uludu ve müftü tepsiden inecek olursa hepsine hemen ateş etmeleri emrini verdi. Zavallı Bedroviç yerinde duramıyordu. Ayağının birini basar basmaz ötekini kaldırıyordu. İnsanlığın yüzkarası İpan'ın kar altında düzenlenen hindi dansı başlamıştı.” (s. 346).

Romanda Hıristiyan din adamları olumsuz bir şekilde tanıtılır. Pub Duyiç, papaz olduğu yıllarda küçük bir kıza tecavüz etmekten yargılanmış, sonra da rüşvet yedirerek kurtulmuştur. Yaptığı katliamlarla kısa sürede etrafına dehşet ve korku salan biri haline gelmiştir. Pub Duyiç tipi, Sırpların Türklere yaptıkları kötülükleri ve insan dışı muameleleri göstermek bakımından önemlidir. Savaş-barış çatışmasında savaştan yana tavır takınır. Romanın olumsuz din adamı Papaz Pub Duyiç, Çetniklerin başına geçerek katliamlar yapar. Selmanoviç'in de içinde bulunduğu otobüsün yolunu kesip masum insanları öldürenlerin başında Pub Duyiç bulunmaktadır: *“Bunların başında gelen adam uzun boylu biriydi. Bu, gerçekte kara cübbesini sırtından çıkarmayı bile gerekli görmemiş olan Papaz Pub Duyiç'ti. Son günlerde bu papazın adını duymayan kalmamıştı. Çetnikler arasında hiç kimse cinayet işlemek konusunda İsa'nın yeryüzündeki bu temsilcisiyle yarışamazdı. Pub Duyiç'in eline düşmek, bir kere değil, birkaç kere ölmek demektir.” (s. 255).*

Diğer bir olumsuz din adamı, Papaz Stefanoviç'tir. Almanlar ile Türkleri kesmenin sevap olduğunu vaazlarında söyleyerek halkı onlara karşı kışkırtır. Hatta daha da ileri giderek Türklerin insan olmadıklarını, her Hıristiyan'ın Türkleri öldürmekle görevli olduğunu belirtir:

“Almanlar ile Türkleri kesmenin çok sevap olduğunu söylüyor. Geçen Pazar ayınında de Türklerin insan olmadıklarını, her Hıristiyan'ın eline bir fırsat geçti mi, bir Türk'ü hemen öldürmesi gerektiğini söyledi.” (s. 342).

2. Savaşın Mekâna Yansıması

Romanda Balkan Türklerine yapılan işkenceler mekânla bağlantılı olarak verilir. Romanın ismini aldığı Drina, romanın temasıyla ve teziyle bütünleşen işlevsel bir mekândır. Romanda Drina'daki katliamlar ve savaşın acımasızlığı anlatılarak realist kurguya uygun davranıldığını söylemek mümkündür. Yapılan betimlemelerle romanın gerçekliği desteklenmiştir. Uçak seslerinin tank seslerine karışması, her tarafta insan cesetlerinin olması, savaşın acımasızlığını göstermek içindir. Mekândan hareketle, Yugoslavya'nın kaçınılmaz bir sona doğru gittiği sezdirilir.

Romanda ana mekân olarak karşımıza çıkan Taslıca'nın dışındaki diğer gerçek mekânlar ise, Nevesni, Treska, Belgrat gibi kasabalardır. Bu mekânlar çoğunlukla savaşın

olumsuz etkilerini ortaya koymak amacıyla kurgulanmışlardır. Mekânlar ayrıntılı olarak anlatılmaz, genel hatlarıyla aktarılır.

Taslıca'nın ve dolayısıyla Yugoslavya'nın içinde bulunduğu durum, Alman karargâhına götürülen Azamoviç'in gözlemleriyle verilir. Bu betimlemelerde savaşın yarattığı olumsuz hava şöyle hissedilir: *“Sokağın iki yanındaki dükkânlar ve evler kapkaranlıktı. Yüzlerce pencerenin hiçbirinden dışarı en ufak bir ışık bile sızılmıyordu. Savaş, yalnız kentin barış günlerinde ıslıl ıslıl yanan çarşısını değil, içinde yaşayan binlerce insanın aydınlık dünyasını da karartmıştır.”* (s. 92).

Belgrat'ın tasvirleri, savaşın yıkıcı etkilerini ortaya koyacak biçimde, merkezi figür konumundaki Selmanoviç'in gözlemleriyle anlatılır. Şehir âdeta harabeye dönmüş gibidir. Savaşın acımasız ve yıkıcı yönünü göstermesi bakımından işlevseldir: *“Dağlar gibi yükselen enkaz daha kaldırılmamıştı. Sokaklar ve caddelerin birçoğu trafiğe kapanmıştı. Adım başında nasılsa ayakta kalmış bir duvar parçası, camları kırılmış ya da çerçeve ve kapıları yanmış kapkara bir yapının iskeleti, kömürleşmiş ağaçlar, molozları kaldırmak için didinen askeri birlikler görülüyordu.”* (s. 222).

Nevesni kasabasında yaşananlar ve savaşın psikolojik baskısı, ruh hâlini iyice karmaşıklaştırdığı için Selmanoviç etrafına bu etkilerle bakar. Bu yüzden gezilen ve görülen yerler, kasvetli ve sıkıntılı mekânlar olur: *“Yerler vıcık vıcık bir çamurla kaplıydı. Kar durmuş onun yerine kapkara, iplik iplik bir çamur yağıyordu. Çok uzaklardan ara sıra silah sesleri geliyordu. Nevesni'ye baskın olmamış, sanki üzerinden dev bir silindir geçmişti. Çetnikler iki saat gibi çok kısa bir süre içinde kasabayı içindikilerle birlikte dümdüz etmişti. Yağmur suları bazı yerlerde kıpkırmızıydı. Ağır bir kan ve barut kokusu havaya karışmıştı.”* (s. 240).

Romanda savaş-barış karşıtlığı, Vardar Nehri'nin akış düzeninden hareketle verilir. Vardar Nehri, Yukarı Vardar-Aşağı Vardar şeklinde insanî özellikler atfetmek suretiyle kişiselleştirilir. Romanda Vardar Nehri'nin yukarıda hırçın ve öfkeli bir şekilde aktığı, daha aşağılarda, Treska kentinde ise dingin ve sakin bir görünüm aldığı belirtilmektedir. Bu nedenle ki Treska kentinde insanlar birlikte, iç içe yaşarlarken, yukarıda Vardar Nehri kenti ikiye bölmüştür. Bu bölünmüşlük kentte yaşayan insanları da etkilemiş, nehrin bir kıyısında Hıristiyanlar bir kıyısında Türkler toplanmıştır. İnsana hayat kaynağı olması gereken Vardar Nehri bile dost olmaktan çıkıp Hıristiyan ve Müslümanları birbirinden ayıran düşmanca bir doğal sınır olmuştur:

“Treska'da birbirleriyle kaynaşan insanlar, yukarı Vardar'a uyararak ikiye ayrılıyorlar, düşman iki bölge meydana getiriyorlardı. Bir kıyıda Hıristiyanlar, öbür kıyıda Türkler yaşıyordu. Her iki toplum da birbirlerinin bölgesinden geçmeye korkuyorlardı. Çünkü

Treska'da dost olan Vardar, yukarıda düşmandı ve insanların arasına girmiş keskin bir bıçaktan ayrıcalığı yoktu. Her iki kesimde buna üzülen bazı aklı başında insanlar vardı; ama Vardar'ı aradan çıkarmaya tarihin bile gücü yetmemişti. (...) Oysa Treska'daki gibi dost geçinseler, türkülerini hep birlikte söyleseler ne güzel olacaktı. Ama yukarı Vardar böyle olmasını istemiyor, çeşitli din ve ırktan insanların kardeş kardeş yaşamalarına izin vermiyordu. Yukarı Vardar'ın sol kıyısının bütün istediği sağ kıyıyı silmekti.” (s.168).

Balkan'daki doğal çevre de savaşın acımazlığını ve sertliğini ifade eder. Müftü Bedroviç'i Sırp Çetniklerin elinden kurtarmaya giden Miyasiç'in gözlemleriyle anlatılan mekân, âdeta canlanmış, bir ruha sahip olmuştur: *“Bir kartal yuvasını andıran dağın, bir köpek dişi gibi sivri ve keskin ucundaki Vatra, ufacık bir nokta gibi kalmıştı. Biraz ötede Balkan daha karanlık, daha yırtıcıydı. Gittikçe kalınlaşan ve hırçınlaşan, aşılması güç bir duvar gibi dikti. Esmerleşen günü görür görmez daha da huysuzlaşan, ovanın ortasında şaşkınlaşıp birdenbire tozu dumana katan yapış yapış bir rüzgâr bu duvarı buzdan elleriyle bazı yerlerde menevişleşen bir karla hiç durmadan sıvıyordu.” (s. 334).*

Yugoslavya'nın içinde bulunduğu durum, romanın sonlarına doğru Drina Nehri ile anlatılmaya çalışılmıştır. Drina artık eskisi gibi değildir. Şimdi nehirde balıklar yerine insan cesetleri yüzmektedir. Savaşın çirkin yüzünün doğaya nasıl yansıdığı şöyle betimlenir: *“Gündüzleri masmavi, yaz gecelerindeki gibi gümüşten, ısl ısl değildi artık Drina. Balıklar değil, şimdi insanlar yüziyordu Drina'nın dibinde. Günahsız, suçsuz, yaşamaya doymamış insanlar Drina'nın dibinde birbirlerine sarılmışlardı. İnsanlar Drina'nın dibinde değil, Drina artık onların içindeydi. Zaten oldum olası birbirlerini severlerdi. Artık bir daha ayrılmamak üzere buluşmuşlardı. En çok balıklar şaşakalmıştı bu işe. Bu yeni balıklara bir türlü alışmamışlar, onların hiçbiriyle çok çalıştıkları halde arkadaşlık kuramamışlardı. Drina'ya gittikçe yeni yeni balıklar geliyordu. Bu gidişle gerçek balıklara da yer kalmayacaktı.” (s. 367).*

3. Romanın Tarihi Gerçekliği

Drina'da Son Gün yukarıda da anlatıldığı gibi, yaşanmış birtakım olaylara ve bazı tarihî şahısların hikâyelerine dayanılarak yazılmış bir romandır. Romanın başında eserin gerçekten yaşanmış olaylardan hareketle yazıldığı, kahramanlardan bir kısmının yaşadığı, bir kısmının ise ölmüş olduğu ve şahıs isimlerinin değiştirilmediği özellikle belirtilir.

Roman kahramanı Selmanoviç'in anlattıklarının bir kısmı, romanın kurgusu içinde doğrudan veya değiştirilerek kullanıldığı görülmektedir. Bahsi geçen röportajda Rıza Selmanoviç'in (Yenerer) başından geçen; ancak romanda bir karşılığı olmayan olaylar da

bulunmaktadır. Ayrıca Baysal da eserin başında, romanın gerçek olaylardan esinlenerek oluşturulduğunu ifade ederken, eserin gerçeğin doğrudan ve birebir anlatımı olmadığını ima etmiş ve böylelikle eserin gerçek olaylar ve durumlarla olan ilişkisinin sınırını belirlemiştir.

Tarih kaynaklarında da, İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'nın önemli bir bölümünü işgal eden Nazilerin Sırbistan'da bir işgal yönetimi oluşturdukları, Kosova'nın İtalyan işgalindeki Arnavutluk'a; Makedonya'nın Bulgaristan'a; Slovenya'nın bir bölümünün Macaristan'a; Slovenya'nın güney bölümüyle Dalmaçya'nın ise İtalya'ya verildiği ve bağımsız bir Karadağ devletinin kurulmasının öngörüldüğü belirtilmektedir (Bora, 1995: 49).

Aynı dönemde Sırp milliyetçileri, romanda kendisinden sıkça söz edilen Draja Mihayloviç önderliğinde, Yugoslavya'da Sırp egemenliğini yeniden kurmak ve sadece işgalci Almanları değil, Sırp olmayan bütün milletleri Sırbistan'dan atmak ideali ile yola çıkan Çetnik (çeteci) örgütü de faaliyetlerini sürdürür. Diğer tarafta ise Tito önderliğindeki Partizanlar giderek daha geniş halk kitlelerince benimsenir ve zamanla uluslararası konjonktürün de yardımıyla daha fazla öne çıkmaya başlar ve neticede 1945 yılında Yugoslavya devletinin temelleri atılır.

Romanın başkahramanı Rıza Selmanoviç, gerçek bir karakter olarak Yugoslavya'daki Türklerin kurtuluşuna önyak olmuş ve gerçek yaşamdan yola çıkılarak yaratılmış vatansever bir tiptir. Dolayısıyla olaylar da onun bakış açısından sunulur. Sırp eşkıya Neniç ve Mihailoviç'in korktukları düşman, Nazi ya da faşist orduları değil, bütün Türkleri etrafına toplayacak kadar nüfuzlu olan Selmanoviçler denen ailedir. Bu aile, Türklerin sonsuz bir umut ve cesaret kaynağıdır. Aynı zamanda yazarın sözcüsü konumunda olan Selmanoviç, güçlü bir mıknaş gibi, bütün Türkleri etrafına toplayabilir, onların bir işaretiyle bütün Türkler silaha sarılabilir. Yüksek eğitimini Almanya'da yapmış aydın, kültürlü biri olan Selmanoviç, *“insan denen varlığın iç dünyasını gerçekte nelerin yönettiğini çok iyi bilen”* lider bir özelliğe sahiptir.

Müftü Bedroviç, Demirci İsmailoviç, Uncu Kerimoviç ve Hatipoviç gibi fon karakterler de Türk-Divisia'nın⁴ yöneticileri ve idealist tipler olarak tanıtılır. Hatipoviç, asker kökenli olup görünüşü bakımından güçlü ve heybetli biridir. Zor günlerde ulusuna sahip çıkan ve herkese güven veren bir duruşu vardır. Türk askerini temsil etmesi bakımından işlevseldir: *“Hatipoviç'in iki yumruğu da masanın üstündeydi. Bu da eski bir er olarak ona daha heybetli ve olduğundan daha güçlü bir görünüş veriyordu. Bütün yüzünde, başında buldukları uluslara her şeyin kaybedildiğine inanıldığı zor günlerde bir anda taptaze bir umut aşılayan,*

⁴Türk-Divisia, 1940'lı yıllarda Yugoslavya'da kurulmuş bir Türk örgütüdür. Örgüt, Türkleri Almanlara, Sırlara ve Hırvatlara karşı korumak amacıyla Rıza Selmanoviç başkanlığında kurulmuştur.

onları sarsılmaz bir inançla yeniden birbirine bağlayan geleceğe egemen olmasını bilen önderler gibi şimdiye kadar bütün konuşulanlara içinden güldüğünü gösteren sıcacık bir güven vardı.” (s.309).

Romanda düşman karşısında bütün Türklerin ümidi haline gelen Hatipoviç'ten bir kahraman olarak bahsedilir: “*Hatipoviç, bütün Yugoslavya’da ün salmış bir kavga adamıydı. Savaş alanlarındaki felsefesine egemen olan tek düşünce yalnız ölmek ve öldürmektir. Onun sözlüğünde kaçmak ya da teslim olmak gibi bir asker için utanç verici olan şeyler yoktu.*” (s. 322).

Romanda birtakım büyük olayları odak noktası yapan Baysal, olaylarla ilgili tarihî kişileri de başarılı bir şekilde çizmektedir. Bu kişilerden birkaçı, çekinmeden ve hatta zevk duyarak insan öldüren Çetniklerdir.⁵ Romanda Mihailoviç,⁶ Neniç, Tito doğrudan doğruya görünmezler. Bu nedenle de onların fizikî özellikleri üzerinde pek durulmaz; fakat onların giriştikleri ya da onların adına yapılan kırımlar, kişiliklerini ortaya koyar.

Romanda Neniç ve Mihailoviç, Yugoslavya’yı düşman işgalinden kurtarmak bahanesiyle dağa çıkıp Türkleri ve masum insanları öldürmekten çekinmeyen katil kimseler olarak tanıtılır. Mihailoviç’in yanı sıra, Neniç Puça da korkunç cinayetler işleyip kan dökmekten zevk alan biri olduğu şöyle aktarılır: “*Puça ünlü bir Çetnik’ti. Altı aydan beri adı dillerde dolaşıyor, gazetelerde her gün yazılar çıkıyor, korkunç cinayetleri kimseye rahat bir uyku uyutmuyordu. Çok kurnaz, kan dökmekten çok hoşlanan bir adamdı. Üstelik taş gibi de duygusuzdu. Hemen hemen her gece köylere, çiftliklere baskınlar yapıyor, eline kim geçerse kesiyor, ne çocuk ne kadın diyor, öldürdüğü insanların paralarını, altınlarını, küpelerini, bileziklerini çalıp yeniden dağa çıkıyordu.*” (s. 63).

Çetnik askeri, Selmanoviç’in gözlemleriyle şöyle anlatılır: “*Zincirlerini koparıp sirkten kaçmış yırtıcı bir hayvana benziyordu. Kapkara bir sakal ve bıyık yığını, bunların ortasında sarkan kıpkırmızı pat bir burun, ruhunun bütün boşluğu ve inançsızlığını dışarı vuran hareketsiz, kupkuru iki hayvan gözünden meydana gelen yüzünde insana yakışan hiçbir şey yoktu.*” (s. 253).

⁵Çetnikler, II. Dünya Savaşı’nda işgalci Mihver kuvvetlerine ve Hırvat işbirlikçilerine karşı direnmek amacıyla ortaya çıkan, ama daha çok Partizanlar olarak bilinen Tito’ya bağlı komünist gerillalarla çarpışan radikal Sırp milliyetçi gerillaları olarak bilinmektedirler.

⁶1941’de Almanlara karşı silahlı direnişe geçerek “Homojen Sırbistan” bildirgesi ile “etnik temizliğe” başlayan Mihailoviç, bir tarafta Partizanlara karşı savaşıp diğer tarafta da Müslümanları topluca katleden Çetnik komutandır. Sürgündeki Yugoslav hükümeti tarafından 1942’de savaş bakanlığına getirilir. 1944’te Müttefikler tarafından yapılan askerî yardımın kesilmesinden sonra Ravna Gora’daki karargâhında Tito’nun Partizanlarına esir düşer ve Belgrat’ta idam edilir (1945).

Romanda Rıza Selmanoviç'in karısı Şevvala Ana, zor şartlarda bile evini ve ailesini ayakta tutan idealist kadın tipini temsil etmektedir. Yaklaşık kırk yaşlarda genç bir kadın olan Şevvala Ana, romanda fiziksel özellikleri bakımından şöyle tanıtılır: “*Şevvala, bütün ev işleri eline baktığı halde şaşılacak ölçüde genç kalmıştı. Yüzü saatlerce çitilediği, kâğıt gibi olsunlar diye özenerek yıkadığı patiska perdeleri gibi bembeyazdı. Su mavisi rengindeki gözlerinin kenarına aradan geçip giden kırk yıl, en ufak bir çizgi bile çizememişti.*” (s. 114).

Cömertliği ve yardımseverliğiyle nam salmış, oldukça sevilip sayılan biri olarak tanıtılan Şevvala Ana, evlendikten bir yıl sonra Hırvat çeteleri, annesiyle babasını kesmiş, cesetlerini bile görememiştir. Daha genç yaşta acılarla karşılaşması, onu hayata hazırlamıştır. Şevvala Ana, ailesine ve eşine bağlı, evini, konağını her şeyden çok seven bir Türk kadını temsil eder. Konağı temizlemekten elleri çatlamış olan Şevvala, ezilen ve savaşın acımasızlığı içinde yok olan kadının tipik bir örneğidir: “*Ama yaptıkları Şevvala'nın pürüklü, çatlak, derisi soyulmuş ellerinden kolaylıkla okunabilirdi. Yirmi yıl Şevvala'nın yalnız ellerini berbat etmişti. Çünkü bu eller evin döşeme tahtalarını ova ova bu hale gelmişlerdi. Bu eller yüzünden en kuytu bir köşe bile en ufak bir toz yoktu. Tavanlara varıncaya kadar her köşeye sodalı sabunlu bir su kokusu sinmişti.*” (s.115).

Şevvala Ana, evlerini terk edip Türkiye'ye gitmek zorunda kaldıklarında kadınlara has koruyuculuk hissiyle buna karşı çıkar. Romanın bu bölümünde daha çok işlevsellik kazanır. Evinde kalıp Sırplarla mücadele etmek, hatta Balkanlar'a çıkıp savaşmak ister. Bir tarafta evine ve çocuklarına sahip çıkarken, diğer tarafta da vatanın bağımsızlığı söz konusu olduğunda erkeğinin yanında savaşan Türk kadın tipini temsil eder. Yazar, vermek istediği mesajları onun aracılığıyla okura iletir: “*Vermeyeceğim, hiçbir şeyimi vermeyeceğim. Öldürseler bile gitmeyeceğim buradan. Evimi, toprağımı kimse elimden alamaz. Onlar bize babalarımızdan kaldı. Ne hakları var bizi buradan kovmaya? Daha kafamı kızdırmasınlar, vallahi Balkan'a çıkıp kadınlığıma bakmadan erkeklerle omuz omuza dövüşürüm ben de.*” (s. 214).

Müftü Bedroviç de diğer kahramanlar gibi gerçek yaşamdan seçilmiş biridir. Romanın sonuna eklenen röportajdan da anlaşılacağı gibi Bedroviç, Drina Köprüsü'nde ayaklarına çiviler çakıldıktan sonra öldürülen Mustafa Yugo adında bir öğretmendir. Romanda yazar bunu öğretmen yerine müftü tipiyle göstermeyi uygun bulmuştur. Müftü Bedroviç, Türk-Divisia'nın kurucuları arasında bulunan aydın bir Türk din adamını temsil eder. Romanın akışı içerisinde okuyucuyu olumlu yönde etkileyen bir kişidir. Kan dökülmesine ve savaşa karşı olmasına rağmen Alman işgaline ve Çetnik zulmüne dayanamamış halkının yanında yer almış, onlarla birlikte mücadele etmiş bir kahramandır. Sonunda Goril İpan tarafından

kaçırılıp öldürülür. Halkını kurtarma uğruna kendini feda eden Müftü Bedroviç, hem fikrî hem de fizikî olarak mükemmel bir yapıya sahiptir:

“Bedroviç’in de yakışıklılıkta ondan aşağı kalır bir yanı yoktu. Beyaz sarığının altındaki kırışksız alnı, düzgün burnu, tapınaklara özgü kutsal bir huzurla birlikte savaş birçoklarının yeniden özlemine duymaya başladıkları insanlık sevgisini yansıtan toprak rengindeki gözleri, güzellikten yana şansı olmayanların kıskanacakları kadar biçimliydi. Aydın kişiliği de bunlara karışınca müftü, insanı etkileme yönünden komutana göre daha ağır basıyordu.” (s. 170).

Her zaman haksızın karşısında, haklının yanında yer alan Peder Yuvan, olumlu bir Hıristiyan din adamını temsil etmektedir. İnsanlar arasında hiçbir fark olmadığına, bütün insanların kardeş olduğuna inananlardandır. Ona göre aksini düşünmek “İsa’ya ve havarilerine karşı gelmek” olur. İnsanları öldürmeyi en büyük günahlardan sayar:

“Peder Yuvan, gerçekte Fransız asıllı bir Katolik papazıydı. Uzun boyu ve sıksa denecek kadar zayıftı. Yalnız Katoliklerin arasında değil, Ortodoksların arasında da sözü geçen bir adamdı. Ortodokslarla Hıristiyanları birbirine yaklaştırmak amacıyla karşı dinden olan bir adamın kızıyla evlenmiş, arka arkaya olan bitenlere karşı hiç sesini çıkarmamış olmasını, tam Türkler eyleme geçtikleri zaman duruma bir çare olmak üzere konuşmak istemesini hiç hoş karşılamadığını kendisine açıkça söyleyen Müftü Bedroviç’e güzel Türkçesiyle şu cevabı vermişti.” (s.216).

Peder Yuvan’a göre Hıristiyanları ve Müslümanları birbirine düşman yapan şey, dinleri değildir. Dinleri suçlamak bizi yanlış yerlere götürür. Asıl suçlu olanlar, insanlığın mutluluğu için yeryüzüne inmiş iki büyük dinimizi amacından çevirip kendi çirkin hesapları yolunda kullanan “geri kafalı” din adamlarıdır. Onu mühendislik mesleğinden vazgeçirip Tanrı’ya yönelten şey, içinde duyduğu kutsal insanlık sevgisidir. Romanın sonunda Peder Yuvan Selmanoviçlerin ailesini Türkiye’ye geçirirken, Çetnikler tarafından öldürülür.

Romanda Türk askerinin yanı sıra Neniç, Mihailoviç, Heinrich ve Alphonso Karr gibi, karşı gücü temsil eden işgal askerleri de tanıtılır. Bunların ortak özelliği; insanları acımasızca öldürmeleri ve kadın düşkün olmalarıdır.

4. Çözüm Önerisi

Romanda İkinci Dünya Savaşı’nın sebep olduğu acılar, yıkımlar ve felaketler; Yugoslavya’daki Türklerin zor şartlar altındaki yaşam mücadelelerinden hareketle verilir. Dolayısıyla romanda en çok savaş ve onun karşıtı olan barış kavramları üzerinde durulmaktadır. Balkan Türklerinin İkinci Dünya Savaşı trajedisinden hareketle, tüm insanlığın

ortak konuları olan savaş ve barış kavramları üzerinde derinlemesine durularak romana evrensel bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır (Kolcu, 2008: 59).

Roman boyunca savaş ile ilgili olumsuz duygu ve düşünceler, yazarın sözünü emanet ettiği kahramanlar aracılığı ile okura iletilmiştir. Bir tarafta savaşın bütün acımasızlığı değişik vesilelerle aktarılırken; diğer tarafta, barış içinde yaşamının yolları ve belki de en önemlisi savaş içinde bile insanî duyguların nasıl sergilenebileceği üzerinde durulmuştur.

Savaşların doğmasında eğitim ve bilginin önemine değinen Bertrand Russell, gelişmiş ülkelerdeki okullarda bile işlenen Tarih kitaplarında her ulusun kendini yüceltmeyi amaçladığını, gerçeklere saygı gösterilmediğini belirterek dikkatleri yanlış tarihe çeker. (Russell, 1996: 170-172). Yazar da roman boyunca değişik vesilelerle insanları birbirine düşman kılan tarihe karşı çıkar ve sözünü emanet ettiği roman kişilerine açıklamalar yaptırır.

Romanda koyu bir Sırp milliyetçisi Mordaç ile tartışan Azamoviç, onun hayatı boyunca Türklerden iyilik görmesine rağmen bir türlü Türkleri sevmemesinin ve onlara düşman olmasının nedenini şu şekilde açıklar: “- *Asıl suçlu annenle baban, papazlar ve yalanlarla dolu tarih kitapları. Onun için ben sana kıyamıyorum. Bir gün sen de yanıldığını ve aldatıldığını anlayacaksın.*” (s. 60).

Rıza Selmanoviç, Müberra ile aralarında geçen konuşmada savaşın önemli nedenlerinden biri olarak sevgisizliği görür. Bu yönüyle Azamoviç ile benzer görüşler ileri sürer. Ona göre, çocuklara okutulan tarih kitapları yakılmalı, yeni kuşaklara atalarının yaptığı rezillikleri okutmak yerine, yalnız insan sevgi aşılmalıdır. Böyle olduğu için güzelim dünya bir mezbahaya çevrilmiş durumdadır. Çocukların bu yanlış eğitilmesinden din adamları ve politikacıların sorumlu olduğu şöyle iddia edilir:

“*Yani bir çocuk doğar doğmaz onun kafasıyla kalbini bir yığın saçmalıklar ve yalanlarla doldurmaya başlıyoruz. Kalbini değil de yumruklarını kullanması için elimizden geleni yapıyoruz. Bunun en büyük sorumluları da sapık din adamlarıyla, politikacıdır. İnsanları bunların ellerinden kurtarmak gerek. Din ve politika birleştirici olmalı, ayırıcı ve bölücü değil.*” (s. 103).

Yazarın tarihe olumsuz bakışı, roman kahramanı Selmanoviç vasıtasıyla ifade etmeye devam edilir. Doktor Metroviç’in Türklerin de artık örgütlenmesi gerektiğini ve iyi yürekliliğinin cezasını tarihte çok çektiklerini söylemesinden sonra Selmanoviç tarihe olan kızgınlığını dile getirerek aslolan insanlık ve sevgi olduğunu söyler:

“-*Bırak şu tarihi Metroviç. Tarih olmasaydı, bugün hiçbirimiz birbirimizi öldürmeyecektik. Elimden gelse dünyadaki bütün tarih kitaplarını gözümü kırpmadan yakardım.*”

(...)

Eğer insanlar daha iyi, gerçeklere dayanan bir eğitim sistemiyle eğitilselerdi belki o zaman hukukun da dünyada yeri olmayacaktı. İnsanların eline ders alsınlar diye tutuşturduğumuz tarih kitapları, onları kötülüğe itiyor. Birbirlerini bir türlü sevmeyi öğrenememelerinin en büyük nedenlerinden biri de bu. Benim bildiğim kötülük de iyilik de insanla birlikte doğmaz, insan bunları sonradan öğrenir” (s. 129).

Yazar, savaşa rağmen, geleceğe dair güzel hayaller kurmaktan geri kalmaz. Azamoviç, insanların birbirlerine düşman oluşunu savaşa bağlayarak kurtuluşun insan sevgisinde aramak gerektiğini şöyle ifade eder: *“Bütün suç savaşıydı, savaşı çıkaranlarıydı. Cephelerde ölen ya da duvar diplerinde yok yere kurşuna dizilen her insanla birlikte toprağa cansız serilen gerçekte insan sevgisiydi. Çılgınların büsbütün rezil ettiği bu dünyanın yerine bir gün aklın ve insan sevgisinin hakim olduğu yepyeni bir dünyanın kurulacağına inanmaya çalışıyordu.” (s.205).*

Selmanoviç, savaş anında bile insanî duyguların kaybedilmemesi gerektiğini savunarak Müftü Bedroviç’in kaçırılmasına misilleme olarak Peder Yuvan’ın kaçırılması fikrine şiddetle karşı çıkar. Türk komutan Hatipoviç’in insanlık duygularını bir yana bırakmak gerektiği düşüncesine ise şu değerlendirmede bulunur:

“- Ben buna karşıyım. Tarihte kahraman olarak tanıtılan, gerçekte bir canavar olan rezillerin durumuna düşmeyelim biz de. Hakkın zaferi için çalışırken haksızlık yapar, yani insanlığımızı unutursak davamıza gölge düşürmüş oluruz. Savaş bize insanlığımızı unutturmamalı.” (s. 311).

Roman kahramanı Selmanoviç’e göre savaşın temelinde yatan bir diğer neden ise, sürekli yapılagelen kısır din tartışmalarıdır. İktisadî ve siyasî nedenlerden ziyade, savaşların oluşunu dinler arasında bir türlü gerçekleşemeyen diyalogda aramak gerekir:

“Tarih denilen cinayetler kitabı, daha çok bu çılgın boğuşmalarla doludur. Şimdi oraya yenileri ve daha kanlı olanları yazılıyor. Başlangıçtan beri iki din elele verip işbirliği etselerdi insanlar bugün bir türlü kavuşamadıkları mutluluğa biraz olsun yaklaşmış olurlardı.” (s. 217).

Selmanoviç, diğer roman kahramanlarının aksine, savaşa ve adam öldürmeye karşıdır. Düşmanı bile olsa insanı öldürmek istemez. Bu yüzden romanın akışı içinde çatışmalar ve değişim süreçleri yaşayan ve okuyucuyu yönlendiren bir kişi olan Selmanoviç’in savaşa ilgili düşünceleri şöyle dile getirilir: *“Bu savaş denilen şey çok çirkin bir şey Hatipoviç, çok çirkin. Dünyada insanların birbirleriyle dövüşmesi kadar iğrenç bir saçmalık daha yok. İnsanları bu yola sürükleyenleri öldürmeli gerçekte bunlar ortadan kaldırılmadıkça hiçbir zafere gerçek*

bir zafer diyemeyiz. Ben kendi payıma düşmanımı bile öldürmekten tiksiniyorum. Sakın beni yanlış anlamayın. Bugün dövüşmeye ve öldürmeye katlanmak zorunda olduğumuzu biliyorum. Ama bu gerçek, bunun hayvanca bir iş olduğunu söylememe engel olamaz.” (s. 318).

Baysal’ın savaş karşıtı tavrı burada da belirginleşir. Savaşın gereksizliği sadece kişilerden ve yaşadıklarından hareketle ortaya koymaya çalışmayan yazar, yer yer olayı kesip savaşı eleştiren ve insanı ön plâna çıkararak didaktik konuşmalar yapar. Savaş karşıtı tavır şöyle ifade edilir: *“Tarihe kanlı, yepyeni bir sayfa daha yazılmıştı. Okul sıralarından, hikâyelerde, romanlarda bir sonraki kuşak bu haksızlığı okuyacak, en kötüsü asıl hedeflerini bilmedikleri halde birbirlerine düşman olmakta devam edeceklerdi. Bütün tarihçiler de bunun adına kahramanlık diyeceklerdi. Ama bu düpedüz bir rezillikti, utanç verici bir cinayetti. Yeni kuşaklara hiç kimsenin evine saldırmaya hakkı olmadığı anlatılmalıydı.”* (s. 225).

Selmanoviç gibi savaşa ve insanların öldürülmesine karşı olan Peder Yuvan da ister Hıristiyan, ister Müslüman olsun, insanlar arasında ayrıma karşı duruşunu inancının gereği olduğunu açıkça ifade eder: *“Bütün dünyadaki insanlar kardeştir. Başka türlü düşünmem İsa’nın ve havarilerinin emirlerine karşı gelmek olur. Her gün kendi kilisemin ufacık, ama Tanrı’nın gördüğüne kesinlikle inandığım kubbesi altında dilimin döndüğü kadar sabah ve akşam ayinlerinde herkese en büyük günahın insanları öldürmek olduğunu anlatmaya çalışıyorum.”* (s. 216).

Romanın son sayfalarına yaklaşırken benzer düşünceleri yineleyen Peder Yuvan, Elmasa’nın *“Gerçek zafer oç almasını bilenlerindir.”* sözüne karşılık olarak her iki dinde de kan dökmenin yasak olduğunu belirterek şu tavsiyelerde bulunur:

“Öcün insana kazandıracağı zafer geçicidir ve bu yenilen kişinin oç almasına yol açar. İnsanlık bu yalancı zaferlerden gerçek zaferleri ayıramadığı için kana bulandı. Ben zafer deyince bütün insanların din ve ırk ayrılıklarını bir tarafa bırakarak birbirleriyle şu bereketli toprakların üstünde kardeşçe kucaklaşacakları günü anlıyorum.” (s. 361).

Benzer görüşleri dile getiren diğer kahramanlar gibi Peder Yuvan da insanların durmadan savaşmalarına sebep olan tarihe, yanlış eğitim ve kültür politikalarına şiddetle karşı çıkar ve geleceğin mutlu dünyasının ana hatlarını şu şekilde çizer:

“Çocuklarımızı hep aynı düzeyde eğittiğimiz, onları tarihin çamurlu sayfalarında dolaştırmadığımız gün, onlara dünyanın en uzak köşesinde bulunan, yaşamı süresince hiç göremeyeceği bir insanı bile saymasını ve sevmesini öğrettiğimiz gün sizin o eli kanlı zaferiniz bu güzelim topraklardan pılısını pirtısını toplayıp bir daha gelmemek üzere gidecektir.” (s. 361).

Savaşın yaşamlarını genelde çok olumsuz etkileyen bazen ise tamamen ortadan kaldıran olumsuz şartlarına karşılık insanlar gelecekte yaşanabilir bir dünyanın hayalini kurmayı da göz ardı etmezler. Peder Yuvan'ın gelecekteki yaşanabilir bir dünya tasarımı da yukarıda alıntı yapılan diğer kahramanların görüşleriyle paraleldir ve bilhassa insanların eğitimlerinin onların üzerindeki etkisi konusunda yoğunlaşmaktadır:

“Yeni kurulacak dünyamızda insanlar bir daha böyle acı günlerle karşılaşmayacaklar. Aynı suçları işlememeleri için çocuklarımıza çektiklerimizi anlatmalı, ama bunu yaparken de çok dikkatli olmalıyız. Onların körpe ruhlarında özellikle kin ve düşmanlık duygularını uyandırmaktan kaçınmalıyız. Her birinin kalbine yalnız ve yalnız insanlık sevgisini yerleştirmeliyiz. (s. 364)

Roman boyunca kahramanların farklı duygular yaşadıkları görülür. Bir tarafta Türklere karşı gerçekleştirdikleri kanlı eylemlerden dolayı Sırlara düşman olan Selmanoviç, diğer tarafta savaşın bir insanlık ayıbı olduğunu belirtir. Romanda şartlar ne olursa olsun insanî duyguların kaybedilemeyeceği değişik örneklerle verilmeye çalışılmıştır.

Selmanoviç, Saima'ya tecavüz eden Çetnik'in ayaklarının masum görüntüsünden yola çıkarak, bütün romana hâkim olan tezi, insanların yanlış yönlendirmeler ve bilgilendirmelerle insanlıklarından çıktıkları, canavarlaştıkları tezini bir kez daha ileri sürer. Saima'ya saldıran Çetnik'in ayakları romanın sonlarına doğru ikinci kez Selmanoviç'in gözlerinin önüne gelir. Böylelikle romanın tezi bir kez daha vurgulanmış olur:

“Hrvat ya da Sırp, bunlar bir insanın ayaklarıydı. Benim, senin, onun ayaklarıydı. Bir ana dokuz ay dememiş, karnında taşımıştı onları. Ne zorlukla doğurmuştu onları. (...) Günün birinde bu ayaklar büyüyüverdi, çirkinleşiverdi. Kim aldatmıştı bu ayakları böyle. Onlara bir insanın ayakları olduklarını kim ve nasıl unutturmuştu iki gün içinde? Kim ne yapmıştı da bir gece yarısı bir hayvanın ayakları gibi Saima'ya saldırtıvermişti onları? Bu ayaklar ölümü hak etmemişti. Onların hiç bir suçu yoktu. Gerçek suçlular, onları binbir yalanla aldatmış olanlardı. Kimin olursa olsun bu ayaklar yine de bir insanın ayaklarıydı. Onlara sevmeyi değil, iğrenmeyi, yürümeyi değil de çiğnetmeyi öğretmişlerdi.” (s. 316).

Sonuç

Yugoslavya'daki Müslüman Türklerin 1942'de yaşadığı savaşın çirkin ve acımasız yüzü romanın gerçek kahramanı Rıza Selmanoviç'in yürek burkan mücadelesi çerçevesinde romana taşınmıştır. Romanda sadece Rıza Selmanoviç'in hikâyesi anlatılmaz, onunla birlikte birçok kişinin de hikâyesi romana girer.

Yazar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya'daki Türklere uygulanan işkence ve zulmü eleştirel bir tutumla ele almıştır. Almanların ülkeyi işgaliyle başlayan kargaşa ortamı, Sırp General Mihailoviç ve kurduğu Çetnik örgütü tarafında Türklere karşı sistemli bir katliamın gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Hıristiyan din adamlarının savaşı destekleyici olumsuz tavırları da bu katliamların yaygınlaşmasını ve soykırıma dönüşmesini hızlandırmıştır.

Roman, yaşanmış birtakım olaylara ve bazı tarihî şahısların hikâyelerine dayanılarak yazılmıştır. Ancak roman, gerçeğin doğrudan ve birebir anlatımı olmadığı için bazı bölümler kurgulanarak aktarılmıştır.

Romanda insanların savaşmalarına sebep olan ve yanlış bilgilerle doldurulmuş tarihe, yanlış eğitim sistemlerine ve din kaynaklı ayrılıklara şiddetle karşı çıkılır. Yazara göre, çocukların eline ders alsınlar diye tutuşturduğumuz tarih kitapları, onları kötülüğe itmekte, hiç tanımadığı insanlara düşman etmektedir. Savaşların sona ermesi, kin ve düşmanlıktan uzak, yalnız insan sevgisi ile dolu nesilleri yetiştirmekle mümkün hâle gelebilecektir.

KAYNAKÇA

- ANDAÇ, Feridun (2001). "Faik Baysal", *Söz Uçar Yazı Kalır, Yüzyılın Son Tanıkları-I*, İstanbul: Can Yayınları.
- BAYSAL, Faik (2006). *Drina'da Son Gün*, İstanbul: Can Yayınları.
- BORA, Tanıl (1995). *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- KOLCU, Abdürrahman (2008). "Balkan Türklerinin II. Dünya Savaşında Yaşadığı Trajedi Üzerine Bir Roman: Drina'da Son Gün", *TÜBAR-XXIV/Güz*.
- RUSSELL, Bertrand (1996). *Sorgulayan Denemeler*, (Çev. Nermin Arık), Ankara: Tübitak Yayınları.
- TEKİN, Mehmet (1999). *Peyami Safa*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UYGUNER, Muzaffer (1972). "Milli Mücadele Anıları", *Varlık*, S. 778, Temmuz 1972.
- ÜNLÜ, Mahir; ÖZCAN, Ömer (2003). "Faik Baysal", *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, 1940-1960*, C. 3, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.